

JAN BEŃKO, *Osídlenie severného Slovenska*, Košice 1985, ss. 316.

Literatura historyczna poświęcona dziejom Słowacji a zwłaszcza zagadnieniom osadniczym stale zyskuje nowe opracowania¹. Niniejsze studium stanowi próbę przedstawienia procesów osadniczych na obszarze wyznaczonym historycznymi granicami państwa węgierskiego z Polską i Śląskiem, rzekami Dłhopolką i Wagiem, dorzeczem Popradu i Torysy, południowymi stokami Ondawskiej Wierchowiny i Pogórza Beskidzkiego oraz pograniczem komitatów Zemplín i Ung (tj. obecną granicą między ZSRR a CSRS). Autor opiera się nie tylko na źródłach pisanych; wykorzystuje także, szczególnie w badaniach osadnictwa w X—XII w., wyniki badań archeologicznych i językoznawczych.

Rozważania ujęte zostały w sześciu rozdziałach dotyczących poszczególnych terytoriów, tzn. północnych części komitatów (stolic): Trenczyn, Orawa, Liptów, Spisz, Szarysz i Zemplín. Każdy rozdział podzielono na pięć części omawiających kolejno osadnictwo prahistoryczne, osadnictwo związane z rodzimym prawem zwyczajowym, osadnictwo na prawie niemieckim, wołoskim i „kopiancarskim”. Ważnym uzupełnieniem pracy są mapy poszczególnych regionów z zaznaczeniem systemu prawa, jakim rządziła się społeczność danej osady. Niestety duże znaczenie poznawcze tych map pomniejszają niezbyt czytelne znaki kartograficzne.

J. Beňko podkreśla, że w X—XII w. kontynuowano osadnictwo z okresu wielkomorawskiego. Przed XIII w. rozwijały się także nowe osady na prawie zwyczajowym, zakładane na najbardziej urodzajnych terenach, w dolinach rzek i większych potoków. Napływ obcych osadników rozpoczął się w połowie XII w., gdy na Spiszu powstały pierwsze osady Sasów. Zdaniem autora znaczenie kolonizacji niemieckiej nie polegało na ilościowym rozwoju osadnictwa, ale na przyniesieniu nowego systemu prawnego. Najwięcej wsi lokowano na prawie niemieckim w północnych częściach komitatów Szarysz i Zemplín, nieco mniej na Spiszu, Orawie i w żupie trenczyńskiej, a najmniej w Liptowie. Większość osadników, jak sądzi J. Beňko, wywodziła się spośród ludności miejscowej, mniejszość stanowili przybysze z Niemiec, Rusi czy Polski (osada Poliakowce na Szaryszu wzmiankowana w 1415 r.). Następny etap rozwoju osadnictwa czy — jak to ujmuje autor — procesu dosiedlenia związany był z kolonizacją na prawie wołoskim. Ludność wołoska od końca XIV w. osiedlała się przeważnie w istniejących już wsiach położonych najczęściej na pograniczu majątków feudalnych. Pierwsze nowo zakładane

¹ Ostatnio B. Varsik, *Z osídlenia západného a stredného Slovenska v stredoveku*, Bratislava 1984.

osady wołoskie powstały w pierwszej połowie XV w. w państwie humeńskim, a w drugiej połowie tegoż stulecia w państwie makowickim. Autor wyróżnił dwa nurty migracji, jeden o ruskim charakterze etnicznym, docierający na zachód najdalej do Spisza, i drugi o mieszanym słowacko-polskim składzie obejmujący swym zasięgiem Orawę i komitat trenczyński. W XVII w. na Orawie, Spiszu, Szaryszu i Liptowie zakładano "na prawie „kopanicarskim” (zarębniczym) nowe, położone dość wysoko w górach wsie, różniące się charakterem gospodarczym od osad wołoskich. Najważniejszym zajęciem była uprawa roli, choć nie rezygnowano z tradycyjnego pasterstwa. Założenie nowych wsi wymagało zajęcia pod uprawy rolnicze nie użytkowanych dotychczas obszarów, przeważnie polan leśnych. Na Orawie jedną z przyczyn rozwoju nowego typu osad był brak możliwości dalszego rozwoju górskiej hodowli owiec. Sytuacja prawna, według ocen autora, zbliżała osadników rządzących się „kopanicarskim” prawem do chłopów lokowanych na prawie niemieckim, a ich status społeczny do statusu osadników wołoskich. J. Beńko podkreśla, że „kopanicari” byli grupą ludności wiejskiej najmniej obciążoną świadczeniami i posiadającą prawo pełnej, dziedzicznej własności ziemi, umożliwiającą sprzedaż ziemi.

Z lektury omawianej pracy można sądzić, że autor traktuje badania osadnicze jako poznanie przeszłości poszczególnych punktów osadniczych, szczególną uwagę zwracając na etniczne podłoże procesów zasiedlania. Poza sferą jego zainteresowań pozostały natomiast m. in. kwestie wpływu środowiska naturalnego, sieci drożnej, wzajemnych związków między miastem a wsią. Sądzę, że zbyt mało miejsca poświęcono przedstawieniu gospodarczego i społecznego charakteru zjawisk osadniczych. Nie można też dostrzec w pracy ujęć kwantytatywnych. Z dorobku polskiej historiografii znana jest autorowi rozprawa W. Semkowicza o osadnictwie Orawy², brak natomiast w bibliografii innych prac wiążących się z omawianym tematem³.

Interesujące to studium, mogące stanowić inspirację do dalszych badań, przybliży nas do zrozumienia podobieństw i różnic w przebiegu procesów historycznych Europy Środkowej.

D. Głównka

¹ W. Semkowicz, *Materiały do dziejów osadnictwa górnej Orawy*, t. 1—2, Zakopane 1932—1933.

² Na przykład S. Zachorowski, *Węgierskie i polskie osadnictwo na Spiszu do połowy XIV w.*, „Rozprawy AU, Wyd. hist.-filozof.”, t. 32, 1909; T. E. Modelski, *Spory o południowe granice diecezji krakowskiej od strony Spisza (XIII—XVIII w.)*, Zakopane 1928; J. Radziszewska, *Studia z dziejów ustroju Spisza*, Katowice 1969; H. Ruciński, *Prowincja Saska na Spiszu (do 1412 r.)*, Białystok 1933.